

de mos

Jaargang 22
November 2006

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

9

NiDi

inhoud

- 81 **Valkuilen van het vergrijzingsdebat**
- 83 Demodata
- 85 Demodata
- 86 **Vijf manieren om de vergrijzing tegen te gaan**
- 88 **Zorgbehoefte stijgt minder snel dan vergrijzing**
- 91 Demodata
- 92 **Welk gezinsbeleid leidt tot meer kinderen?**

Verspreid in dit nummer: Kiezen voor kinderen, de aandacht die in de verkiezingsprogramma's wordt besteed aan kinderen.

Foto: Wim de Jonge

Valkuilen van het vergrijzingsdebat

HARRY VAN DALEN

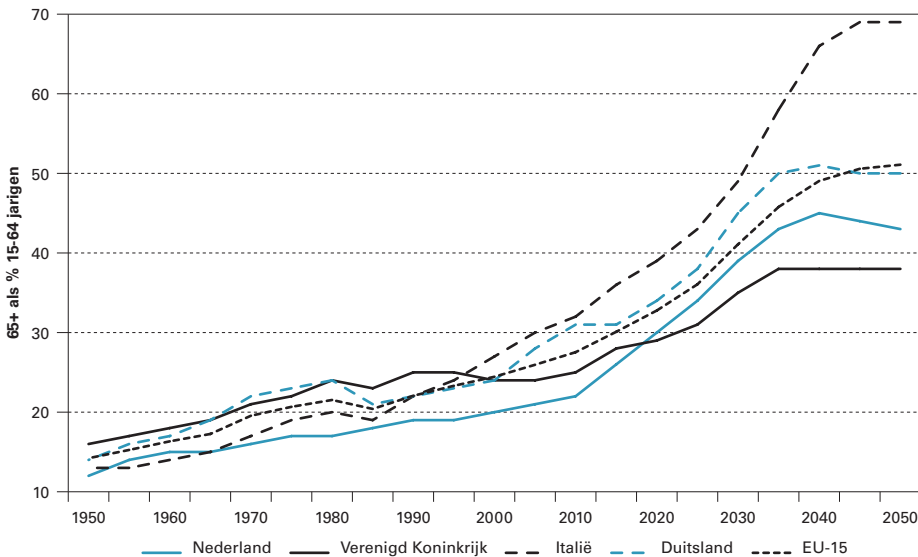
Wie de kranten openslaat of de radio of de tv aanzet moet vaak denken dat de komende decennia in vergrijzend Nederland zware tijden zullen aanbreken. Kort gezegd is de boodschap veelal: de vergrijzing komt er aan en dus leidt dat tot hogere kosten of premies voor burgers. Met even veel gemak wordt door anderen echter weer gesteld dat het wel meevalt met de vergrijzing. Wie heeft er gelijk? Is de angst voor vergrijzing nu overdreven of niet?

Doemprofeten zijn van alle tijden maar de vergrijzing van de bevolking oefent een bijzondere aantrekkingskracht uit op doemdenkende economen en beleidsmakers. In de berichtgeving en in opiniestukken zijn de hyperbolen niet van de lucht: "De demografische tijdbom tikt!", "Het pensioenvermogen is verdampt!", "Als we niets doen gaat de AOW failliet" en meer van dat soort rampberichten. Economen worden op zo'n moment tot handelaren in vergrijzingsangst. Recentelijk heeft de Raad van Economisch Adviseurs (REA) een advies naar de Tweede Kamer gestuurd waarin dit soort angst wordt gerelativeerd. Kern van de boodschap van dat advies is dat de wortels van veel voorspelde gevolgen voor een klein deel zijn toe te schrijven aan bevolkingsvergrijzing en voor het grootste deel op het conto van menselijk handelen moeten worden geschreven. De toekomstige economische gevolgen zijn echter allerminst zeker juist omdat de menselijke factor zo onvoorspelbaar is. Om de valkuilen van het debat beter te begrijpen is het goed om bij de basis te beginnen.

Het basale vergrijzingsverhaal

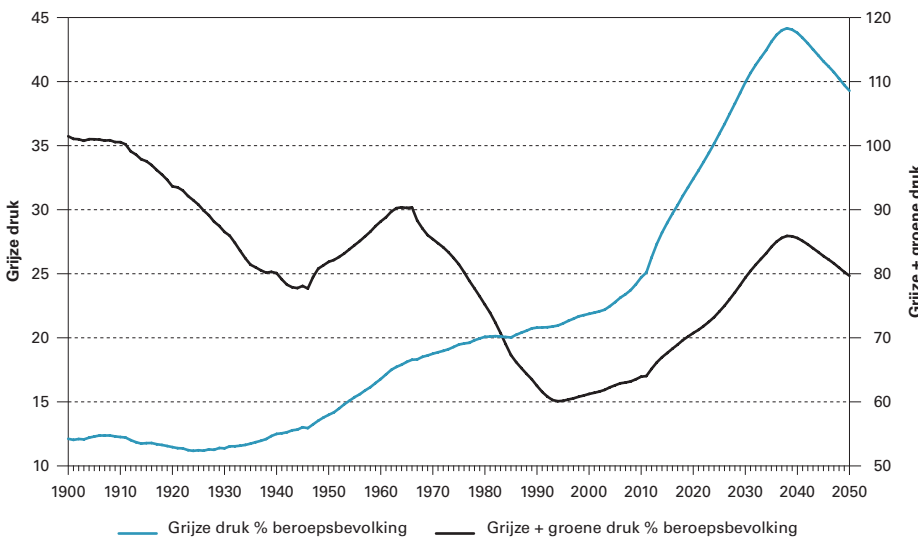
De 'feiten' van vergrijzing zijn redelijk bekend. De belangrijkste oorzaak is de ouder wordende babyboom van na de Tweede Wereldoorlog. Verder zullen bevolking en beroepsbevolking in de komende decennia langzamer groeien dan we de laatste paar decennia gewend zijn geweest en in veel gevallen zullen bevolkingen zelfs krimpen. Belangrijke drijvende krachten achter deze trend zijn de daling van het kindertal en vooral de toegenomen levensverwachting. De lagere bevolkingsgroei gaat gepaard met een drastische verandering van de leeftijdsstructuur van de bevolking. In Nederland zal de mediane leeftijd, dit is de leeftijd waarbij de helft van de bevolking ouder en de andere helft jonger is, de komende 50 jaar stijgen van 38 jaar

Figuur 1. Grijze druk in Europa, 1950-2050

Bron: UN (2004).

Figuur 2. Grijze en groene druk in Nederland, 1900-2050

Bron: CBS Statline.

KIEZEN VOOR KINDEREN

CDA

- *Kinderopvang*: ouders moeten zelf kunnen bepalen hoe ze hun kinderopvang willen regelen en krijgen daar meer geld voor.
- *Levensloopregeling*: wie via de levensloopregeling iets van zijn inkomen opzij legt, krijgt van de overheid bij ouderschapsverlof een extra bijdrage.
- *Kinderbijslag*: extra geld voor kinderbij-slag, die inkomensafhankelijk blijft, en voor de inkomensafhankelijke kindertoeslag.
- *Schoolboeken*: schoolboeken in het voortgezet onderwijs worden gratis voor ouders.
- *Arbeid en zorg*: mensen moeten hun gezin en baan beter met elkaar kunnen combineren. Wie het werk onderbreekt voor gezin of opleiding moet dat kunnen doen zonder dat dit uitdraait op groot verlies aan inkomen.

in 2000 naar 45 jaar in 2050. Voor een groot aantal Europese landen is die verandering veel groter: in Italië bijvoorbeeld zal de mediane leeftijd in diezelfde periode stijgen van 40 naar 53 jaar. Het aantal 65-plussers zal in die periode ook fundamenteel wijzigen. Figuur 1 toont dat de zogenaamde grijze druk (aantal 65-plussers als percentage van de potentiële beroepsbevolking, de 15-64-jarigen) de komende 50 jaar aanzienlijk zal stijgen.

Grijze druk een probleem?

Waarom is deze stijging zo belangrijk? Vaak wordt de volgende logica aangehouden: ouderen moeten worden ondersteund door jongeren, dus meer ouderen betekent ook meer druk op de beroepsbevolking. Op dit simpele antwoord valt het nodige af te dingen en wel om drie redenen. Allereerst wordt de vergrijzing zoals wij die kennen niet alleen veroorzaakt door een groei van het aantal ouderen maar veel meer door een daling van het aantal kinderen, en de ondersteuning van kinderen legt ook een druk op de beroepsbevolking (15-64 jaar). Als we de druk van groen (aantal 0-14-jarigen) en grijs (aantal 65-plussers) op de beroepsbevolking optellen is

de vergrijzingsdruk vanuit historisch perspectief niet uniek (zie figuur 2).

In 1965 lag de totale druk op een aanzienlijk hoger niveau dan vandaag en zelfs nog hoger dan het waarschijnlijkste hoogtepunt van de vergrijzing rond 2040.

De tweede reden is dat een groot aantal ouderen niet noodzakelijk een probleem vormt omdat ouderen in toenemende mate gezonder zijn en ook nog op hoge leeftijd de capaciteit bezitten om te werken. Het eenvoudigweg tellen van ouderen die een willekeurige leeftijdsgrens hebben gepasseerd en angstige persberichten de wereld in slingeren miskent deze verborgen waarde van ouderen.

De derde reden waarom de grijze druk niet hét grote probleem is komt neer op een kwantitatief oordeel over wat nu precies een catastrofale ontwikkeling is. Volgens de economen Bloom en Williamson leidt de vergrijzing van de beroepsbevolking in de komende decennia in Europa tot een vertraging van de potentiële economische groei van 0,3 à 0,5 procentpunten per jaar. Dat is een ongemakkelijke wetenschap, maar zeker niet verontrustend als er nog vele andere bronnen van groei zijn, die naar omvang in het verleden ook veel belangrijker zijn geweest.

Het draait om de instituties

Een stijging van het aantal ouderen is dus niet op zichzelf een rampzalige ontwikkeling. De achilleshiel van de vergrijzing is veeleer de institutionele context waarbinnen de vergrijzing zich afspeelt. Hoe worden bijvoorbeeld publieke voorzieningen gefinancierd en op welke wijze speelt leeftijd een rol in formele en informele regels binnen organisaties, welke normen gelden op de arbeidsmarkt en binnen gezinnen over verdeling van werk en vrije tijd. Indien deze instituties zich niet aanpassen aan de tijd en de gevolgen van vergrijzing vergroten in plaats van verkleinen dan heeft een samenleving een probleem.

In de meeste westerse landen worden ouderen financieel ondersteund door de overheid en de publieke sector in Nederland steekt zo in elkaar dat het netto profijt van de overheid ten goede komt aan ouderen, met andere woorden: er wordt meer geld overgedragen aan ouderen dan ze aan belasting betalen. Dit hoeft niet overal en altijd zo geregeld te zijn – ouderen kunnen steunen op hun kinderen of hebben eigen vermogen – maar in de praktijk is dit de realiteit in de meeste westerse landen. Sociale zekerheids- en pensioenprogramma's stellen beleidsmakers echter voor twee problemen. Allereerst zijn deze programma's uiterst effectief geweest in het ontwikkelen van perverse prikkels: mensen leven langer en gezonder maar werken niet langer door doch treden juist vroeger uit, waardoor de financieringsproblemen van publieke regelingen alleen maar worden verergerd. Ten tweede wordt dit soort programma's gefinancierd uit belastingen of premies en wanneer die stijgen zullen zij het arbeidsaanbod negatief beïnvloeden: meer of langer werken loont niet en in het meest extreme geval trekt men zich helemaal terug van de arbeidsmarkt. De grootste gevaren schuilen kortom niet in de vergrijzing op zich maar veeleer in de wijze waarop instituties wor-

Foto: Wim de Jonge

den vormgegeven en hoe menselijk gedrag reageert op prikkels en regels. Op dit punt aangekomen zijn de onzekerheden groot omdat veel gevolgtrekkingen steunen op menselijk handelen en technologische ontwikkelingen. Vergrijzing is een onontkoombaar, redelijk voorspelbaar demografisch, bijna mechanistisch proces. De gevolgen zijn echter allerminst voorspelbaar.

Valkuilen op een rijtje

In het nadenken over de gevolgen van de vergrijzing kan in drie valkuilen worden getrapd.

Valkuil 1: slecht boekhouden

De economische wetenschap steunt voor een belangrijk deel op boekhouden. In dat licht is het begrijpelijk dat economen als eerste reactie op het verschijnsel vergrijzing roepen dat er draconische maatregelen nodig zijn. Zij willen graag de boeken sluitend krijgen. De baten moeten gelijk zijn aan de lasten en die logica geldt voor een huishouden, een bedrijf, een overheid en het land als geheel.

De moeilijkheid met het verschijnsel vergrijzing is dat de kosten zich direct openbaren terwijl de baten zich veel minder makkelijk in de boeken laten vangen. Dit geldt in het bijzonder voor de gezondheidszorg. Bij bestudering van de kosten en baten van medische innovaties – zoals harten heupoperaties – zijn de baten vaak vele malen groter dan de kosten. De onbalans tussen harde kosten en zachte baten is natuurlijk een inherente moeilijkheid bij veel publieke investeringen, maar het is nu eenmaal een feit dat niet alles wat telt kan worden geteld, of omgekeerd niet alles telt wat wordt geteld. Dat is de eerste denkfout. De tweede denkfout heeft te maken met de beroepsdeformatie van boekhouders: zij kunnen een tunnelvisie ontwikkelen en bijgevolg zeer benauwde oplossingen aandragen. Ter illustratie, de AOW is gebaseerd op het omslagstelsel waarbij het economisch actieve deel van de bevolking de middelen opbrengt en doorsluisst naar de ouderen die de leeftijd van 65 jaar zijn gepasseerd. Er wordt niets gespaard waardoor dit stelsel gevoelig is voor de

vergrijzing waarbij het aantal 65-plussers de komende jaren sneller zal groeien dan het aantal mensen met een betaalde baan. Voor de boekhouders onder ons zijn er dan maar drie oplossingen: (1) uitkeringen omlaag, (2) premies omhoog of (3) meer jonge of werkende mensen. Dat laatste kan dan weer onmiddellijk worden bereikt door immigratie of – wat langzamer – door geboortestimulerende maatregelen.

De denkfout die wordt gemaakt is dat er tal van bronnen zijn – niet alleen financieel van aard – die ouderen gebruiken om hun oude dag te financieren. In de loop van de geschiedenis zijn steeds meer uitgaven voor overdrachten (sociale zekerheid, onderwijs, zorg) overgeheveld van de private naar de publieke sfeer. Hierdoor ontstaat een neiging om de gevolgen van vergrijzing te beperken tot het domein van de publieke sector, terwijl voor een evenwichtig oordeel over vergrijzing niet alleen de boeken van de publieke sector moet worden bekeken maar ook die van de private sector. Op zo'n moment zal blijken dat Nederland zeer vermogend is en, zeker in verhouding tot andere westerse landen, redelijk goed is voorbereid om de financiële gevolgen van de vergrijzing op te vangen. Het punt waar het wringt is natuurlijk de verdeling van inkomen en vermogen. De grootste problemen lijken zich voor te doen bij de verdeling daarvan binnen en tussen generaties. In het recente verleden deed zich dat voor bij de overgangsregelingen voor de VUT bij het pensioenfonds ABP, waarbij jongere werknemers in feite de royale overgangsregeling voor oudere werknemers betalen. Ook hier geldt weer dat de instituties de kern van het probleem zijn – hoe worden rechten gedefinieerd en beschermd – en niet zozeer de vergrijzing.

De derde denkfout van een boekhouder is dat men – om de wereld begrijpelijk en behapbaar te maken – de wereld constant veronderstelt. Voor mensen die proefberekeningen maken op de achterkant van een sigarendoos is dat een legitieme strategie, maar wie vergrijzing in de volle breedte wil begrijpen kan er niet omheen om de toekomst met enige verbeeldingskracht te benaderen.

demodata

De kans op alleenstaand moederschap is het grootst onder Antilliaanse/Arubaanse en Surinaamse vrouwen. Op 40-jarige leeftijd is ruim 40 procent van de Antilliaanse/Arubaanse vrouwen alleenstaande moeder. Van de Surinaamse moeders staat op deze leeftijd ongeveer een derde alleen. Onder autochtone vrouwen is dit een twaalfde. Onder Surinamers bestaat bijna de helft van alle huishoudens met kinderen uit een-ouderhuishoudens, onder Antillianen/Arubanen is dat zelfs meer dan de helft (WPRB-rapport 2006).

Het kindertal van de tweede generatie allochtonen verschilt maar weinig van dat van autochtone vrouwen. Zij lijken in dit opzicht meer op autochtonen dan op hun moeders (WPRB-rapport 2006).

Voorals wanneer het grootste deel van de naoorlogse geboortegolf komt te overlijden, in de jaren twintig en dertig, zal het aantal sterfgevallen sterk stijgen. In 2050 zullen naar verwachting 225.000 personen overlijden, 88.000 meer dan in 2005. De levensverwachting bij de geboorte van zowel mannen als vrouwen zal desondanks verder stijgen: voor mannen tussen 2005 en 2050 van 76,7 naar 79,6 jaar en voor vrouwen van 81,2 naar 82,6 jaar (WPRB-rapport 2006).

Foto's: Wim de Jonge

KIEZEN VOOR KINDEREN

ChristenUnie

- *Kinderopvang*: invoering van een kindgebonden budget, dat ouders werkelijke keuzevrijheid biedt. Dit budget komt niet alleen ten goede aan de kosten voor kinderopvang maar ook aan gezinnen die de zorgtaken volledig zelf op zich nemen en in verband daarmee een deel van hun inkomen opgeven.
- *Levensloopregeling*: de levensloopregeling is geen succes.
- *Kinderbijslag*: de kinderbijslag blijft inkomensafhankelijk en wordt verhoogd.
- *Schoolboeken*: scholen gaan zelf de kosten van studieboeken en andere leermiddelen in het voortgezet onderwijs dragen.
- *Gezin*: de partij wil een minister van Jeugd en Gezin.

D66

- *Kinderopvang*: kinderopvang is een basisvoorziening voor mensen om zorg en arbeid te kunnen combineren; het dient kwalitatief hoogwaardig te zijn en zo toegankelijk mogelijk voor allen die op hun manier met werk, studie of als vrijwilliger aan de samenleving willen participeren, bijvoorbeeld door de invoering van een kindgebonden budget.
- *Levensloopregeling*: uitbreiding van de levensloopregeling zodat mensen zelf kunnen sparen voor scholing. D66 wil niet verbieden dat de levensloopregeling wordt gebruikt voor vervroegd uitreden maar wil wel terugkeren naar waar de regeling echt voor is bedoeld: het spitsuur van het leven.

Valkuil 2: verwaarlozing technische vooruitgang

Een tegengif voor de vermeende desastreuze gevolgen van demografische veranderingen is om de lessen van de geschiedenis ter harte te nemen. Dan blijkt dat mensen keer op keer de factor 'menselijke creativiteit' hebben onderschat. Dat gebeurde begin 19^e eeuw door Thomas Malthus die de technische vooruitgang in de landbouwproductie onderschatte en daardoor armoede en ellende voorzag die slechts in toom konden worden gehouden door geboortebepaling. Maar ook verderop in de tijd komen we die onderschatting tegen.

In de jaren dertig van de vorige eeuw werd in Engeland een forse vergrijzing verwacht met een langdurige economische recessie als gevolg. Doemprefeten – onder wie wetenschappers van naam en faam – voorzagen een uitstervend koninkrijk. Het meest wonderlijke van dit debat werd geïllustreerd door een wetenschapper die het meest sombere scenario als het meest plausi-

heidsbeleid gericht op langer werken heeft nooit echt gewerkt. De intenties waren goed bedoeld maar de prikkels om langer door te werken waren te gering en de belangen van vakbonden en de labourregering waren groter en gericht op pensionering vóór de 65-jarige leeftijd en uitbreiding van uitkeringsrechten. De Britse economie is uiteindelijk gered door de sterk toegenomen wereldhandel na de oorlog en een technologiespurt die in de jaren dertig onvoorstelbaar was.

Deelnemers aan het huidige vergrijzingsdebat kunnen uit deze casus leren hoe feilbaar kennis en vooruitziendheid van wetenschappers en beleidsmakers is.

Valkuil 3: constant gedrag

Een stilzwijgende veronderstelling in menige futuristische bespiegeling gaat ervan uit dat gedragspatronen zich in de toekomst ongewijzigd zullen voortzetten. De waarschuwing van de beroemde econoom John Maynard Keynes, die in 1937 over de vergrijzing van Engeland nadacht, is hier op zijn plaats: "We tend to substitute for knowledge which is unattainable certain conventions, the chief of which is to assume, contrary to all likelihood, that the future will resemble the past." De grote vraag rond vergrijzing is of en wanneer mensen zich aanpassen aan veranderde omstandigheden. Een vergrijzende samenleving wordt veelal geassocieerd met stagnatie en gebrek aan innovatie. Dat laatste is vaak gebaseerd op het idee dat met het stijgen der jaren de individuele productiviteit en creativiteit afnemen. Helaas blijkt het onderzoek op dit terrein geen uitsluitel te bieden: het is twijfelachtig of dit verband bestaat. Allereerst is het welhaast onmogelijk om precies te identificeren wat nu precies de doorslag geeft in productiviteitscurves: de leeftijd, de omstandigheden waarmee een (geboorte)cohort te maken heeft of de omstandigheden van een tijdperk. Psychologisch onderzoek wijst daarnaast uit dat leeftijd maar van beperkte invloed is op creativiteit: persoonlijkheidskenmerken en sociale omgevingsfactoren zijn van veel groter belang.

bele aanmerkte. In 1980 zou 'Great Britain' nog maar 28,8 miljoen inwoners tellen en in 2035 4,4 miljoen. Het meest optimistische bevolkingsscenario werd echter afgedaan als "onwaarschijnlijk en slechts van theoretische waarde," terwijl het achteraf gezien dicht bij de werkelijkheid van vandaag ligt dan de zogenaamde plausibele scenario's. De roep om geboortestimulerende maatregelen was niet van de lucht.

De Tweede Wereldoorlog deed het debat verstommen. Na de oorlog was werkloosheid echter niet langer het probleem maar arbeidstekorten en de vergrijzing in combinatie met de trend naar vervroegde uittreding zou de tekorten vergroten en de productie beperken. Ook toen was er een pleidooi vanuit de overheid dat oudere werknemers "het nationale belang kunnen dienen door langer door te werken in plaats van uit te treden". En ook toen was er de angst dat de verouderde bevolking aan dynamiek zou inboeten en technische vooruitgang zou remmen. Achteraf blijkt de Britse naoorlogse welvaart veel rooskleuriger en het over-

Ook op andere terreinen zullen experts echter moeten toegeven dat hun kennis geen exacte waarde bezit. Mensen bezitten toch meer creativiteit om met problemen om te gaan dan blijkbaar in de modellen van bijvoorbeeld het Centraal Planbureau (CPB) voor mogelijk wordt gehouden. Hoe gaan we met arbeidstekorten om? Besteden we het werk uit aan China en India, verplaatsen we industrieën naar Oost-Europa, gaan we als ware doe-het-zelvers aan de slag of betalen we gewoon een hogere prijs voor arbeid? In dat laatste geval zullen toekomstige generaties wel eens de spekkopers van de vergrijzing kunnen zijn omdat hun loon door de schaarste extra wordt opgedreven.

Nog een voorbeeld dat van invloed kan zijn op de welvaartspositie van jongeren en toekomstige generaties. Een groot deel van het privévermogen van Nederlandse huishoudens is gebaseerd op het eigen huis, maar hoe de huizenprijzen zich zal gedragen onder invloed van vergrijzing is allerm minst bekend. Ouderen zullen ongetwijfeld hun huis willen inruilen voor een kleiner huis of appartement, maar waar en wanneer blijft een grote vraag. Die hobbels in aanbod gevoegd bij een kleiner cohort aan vragers zou wel eens tot lagere huizenprijzen kunnen leiden. In dat geval zullen er via de huizenmarkt overdrachten tussen generaties plaatsvinden die van oud naar jong gaan. Dat is het spiegelbeeld van een overspannen huizenmarkt zoals in de jaren negentig waarbij sprake was van een overdracht van jong naar oud.

Waarom dan toch verschil van mening?

De vergrijzing wordt geassocieerd met barre tijden en crisis. De kunst is om door de sluier van de angstverhalen heen te kijken. Angst, zo luidt het gezegde, is immers een slechte raadgever. Wie te angstig is loopt het risico arm te leven en rijk te sterven. De vergrijzing moet prudent en niet angstig worden benaderd. Een prudente regering zorgt ervoor dat de welvaart over de levensloop en over generaties meer in balans is. De rekensommen van het CPB die doorsijpelen in Haagse begrotingsonderhandelingen gaan echter ten onder aan zwaarmoedigheid. De vraag is waarom de Haagse rekenmeesters zulke angstige veronderstellingen hanteren. Zoveel hoogopgeleide economen kunnen het toch niet bij het verkeerde eind hebben? Er is een aantal mogelijkheden om deze rekensommen in perspectief te plaatsen.

Koopmansgeest

Een eerste reden om de angstige kant van de vergrijzing te kiezen heeft te maken met, en dat is ook het uitgangspunt van het CPB, een goed koopmansgebruik om verliezen te boeken zodra die zich aandienen en winsten te nemen zodra die zijn gerealiseerd. Je moet je immers niet rijker rekenen dan je bent. Wat hier tegenin kan worden gebracht is dat het CPB rekensommen maakt voor de Nederlandse economie als geheel en niet voor een individuele ondernemer. Een regering heeft nu eenmaal meer mogelijkheden om de financiële lusten en lasten over een veel langere horizon te spreiden dan een burger voor wie het leven eindig is en die terug-

valt op zijn eigen beperkte middelen en mogelijkheden. De vergrijzing kan gepaard gaan met omvangrijke winsten en verliezen voor verschillende generaties. Oudere generaties en toekomstige generaties zullen het goed hebben, maar het zijn de transitiegeneraties die het zwaar hebben als de regering de solidariteit tussen generaties niet goed weet te bewaken. Zij zijn degenen die de overgangsregelingen voor vutters betalen en ook nog eens hun eigen spaarpot moeten vullen.

Better safe than sorry

Een tweede reden die de angst voor de vergrijzing in de hand werkt heeft te maken met het zekerheidsprincipe 'better safe than sorry'. Door voor zekerheid te kiezen kan de toekomst alleen maar meevallen. Dit principe is een goed uitgangspunt bij bijvoorbeeld milieuzaken omdat het aantasten van het milieu onomkeerbare gevolgen kan hebben zodra een bepaalde grens wordt overschreden. De onomkeerbaarheid van gevolgen bij een vergrijzing is echter veel minder groot. Het grote verschil is dat we in hoge mate te maken hebben met instituties die door mensen zijn bedacht – bijvoorbeeld het idee dat de leeftijd van 65 jaar de grens tussen jong en oud is – in tegenstelling tot het milieu waar de grenzen van de natuur op de proef worden gesteld. Een probleem dat door mensenhanden en -hoofden wordt bedacht en gemaakt kan immers ook door menselijk handelen teniet worden gedaan. Een voorwaarde is echter wel dat een samenleving de flexibiliteit en solidariteit kan opbrengen om adequaat te reageren.

Crisis als drukmiddel

Een derde reden heeft te maken met het ervaringsfeit dat beleidshervormingen over het algemeen alleen een kans van slagen hebben om te worden aangenomen wanneer er een crisissysteem heerst. Dat geldt voor ontwikkelingslanden maar ook voor ontwikkelde landen. Zes jaar geleden rekende het CPB nog met een reëel rendement op aandelen van 8,5 procent en op obligaties van 4 procent. Investeren in riskant kapitaal genereerde dus een winst van 4,5 procent. Zouden dergelijke rendementen vandaag de dag worden gehanteerd dan zou het budgettaire probleem voor de overheid praktisch uit het zicht zijn verdwenen. Het feit dat het CPB de winst op aandelen heeft verlaagd naar 3 procent en het rendement op obligaties naar 1,5 procent geeft aan dat kortetermijnvloeden de langetermijnoverdenkingen van het CPB beheersen, wat op zich al vreemd is. Mogelijk willen het CPB en angehauchte economen echter graag vasthouden aan de 'sense of urgency', waar Haagse beleidsambtenaren altijd hun mond van vol hebben. Op het Binnenhof is vaak geen ruimte voor nuances en wanneer de media en de politiek de boodschap ontwaren dat 'het allemaal wel zal meevallen' dan komen beleidshervormingen stil te staan. Iedere deelnemer aan een beleidsdebat heeft de neiging om zijn of haar verhaal sterker aan te zetten dan de realiteit rechtvaardigt. Ook de deelnemers aan het vergrijzingsdebat zullen ongetwijfeld ten prooi zijn gevallen aan die verleiding in hun schreeuw om aandacht. Het den-

Vooraf wanneer het grootste deel van de naoorlogse geboortegolf komt te overlijden, in de jaren twintig en dertig, zal het aantal sterfgevallen sterk stijgen. In 2050 zullen naar verwachting 225.000 personen overlijden, 88.000 meer dan in 2005. De levensverwachting bij de geboorte van zowel mannen als vrouwen zal desondanks verder stijgen: voor mannen tussen 2005 en 2050 van 76,7 naar 79,6 jaar en voor vrouwen van 81,2 naar 82,6 jaar (WPRB-rapport 2006).

Per saldo levert elke extra westerse immigrant de grote steden gemiddeld 42.000 euro jaarinkomen op, elke niet-westerse immigrant gemiddeld 5.000 euro jaarinkomen. De selectieve bevolkingsstromen beïnvloeden de inkomensverdeling binnen de stad maar ook de vraag en de prijzen op de woningmarkt (WPRB-rapport 2006).

Een op de drie basisscholen in de vier grote steden is een 'zwarte school' (een school met meer dan 80 procent niet-westers allochtone leerlingen). Rond de 60 procent van de basisschoolleerlingen in de vier grote steden zou van school moeten veranderen om een evenwichtige spreiding over de scholen te realiseren (dit is de segregatie-index). Het percentage 'zwarte scholen' is het hoogst in Rotterdam (38 procent) en het laagst in Utrecht (16 procent). Het percentage leerlingen dat van basisschool zou moeten veranderen is het grootst in Den Haag (WPRB-rapport 2006).

Banen voor hoog opgeleiden worden voor een belangrijk deel door mensen van buiten de stad bezet. Tegen die achtergrond is het aantrekken van nieuwe hoogwaardige bedrijvigheid voor de grote stad kostbaar, terwijl veel van de baten zullen weglekken naar de omgeving (WPRB-rapport 2006).

Het kwantitatieve arbeidsaanbod van de grote steden zal zich de komende jaren relatief gunstig ontwikkelen. Zij maken een periode van vergroening door, terwijl de nationale bevolking juist per saldo vergrijsd. Het aandeel van de potentiële beroepsbevolking in de bevolking stijgt, waar het buiten de steden juist daalt. Het kwalitatieve arbeidsaanbod van de grote steden ontwikkelt zich ongunstiger (WPRB-rapport 2006).

KIEZEN VOOR KINDEREN

EenNL

- *Kinderbijslag*: de overheid heeft geen taak in het stimuleren van familie-uitbreiding. De kinderbijslag voor meer dan twee kinderen wordt bij nieuwgeborenen afgeschaft.

Partij voor de Dieren

- *Kinderbijslag*: de kinderbijslag wordt inkomensafhankelijk.
- *Schoolboeken*: schoolboeken worden gratis.

ken in samenzwering en kwaadwillendheid vergt echter meer bewijslast en daarom lijkt het verstandiger om het volgende adagium aan te hangen: "Never attribute to malice that which can be adequately explained by stupidity". Vergrijzing is een verschijnsel dat simpel oogt maar wat in werkelijkheid complexe gevolgen heeft. De doemdenkers in het vergrijzingsdebat zijn dan ook geen kwaadwillende geesten, maar zij hebben wel de neiging om vaak in deze laatste valkuil te trappen.

LITERATUUR:

- Bloom, D.E. en J.G. Williamson (1998), Demographic transitions and economic miracles in emerging East Asia. *World Bank Economic Review*, 12, pp. 419-455.
- Dalen, H.P. van (1996), Pitfalls in the economic analysis of aging. *Journal of Policy Modeling*, 18, pp. 157-184.

- CPB (2006), *Ageing and the sustainability of Dutch public finances*. Den Haag.
- Raad van Economisch Adviseurs (2006), *Nota over de toestand van 's Rijks financiën: Vergrijzing is een verborgen zegen*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, no. 30800, no. 5, SDU, Den Haag, zie: www.tweedekamer.nl/rea.
- Simonton, D.K. (2000), Creativity – cognitive, personal, developmental and social aspects. *American Psychologist*, 55, pp. 151-158.

Dr. H.P. van Dalen, NIDI en Erasmus Universiteit Rotterdam, tevens secretaris van de Raad van Economisch Adviseurs. Het artikel is op persoonlijke titel geschreven. E-mail: dalen@nidi.nl

Vijf manieren om de vergrijzing te lijf te gaan

Nieuwe voorstellen van de Europese Commissie

Afgelopen maand heeft de Europese Commissie nieuwe voorstellen bekendgemaakt in een mededeling met als titel 'De demografische toekomst van Europa – probleem of uitdaging?' Volgens de Commissie is de vergrijzende bevolking van Europa een ongekende uitdaging voor de hele samenleving, en die uitdaging moet nu worden aangepakt. De lidstaten kunnen de problematiek van een krimpende beroepsbevolking en een vergrijzende bevolking aanpakken via het bevorderen van demografische verjonging, van meer werkgelegenheid en een langer werkzaam leven, van een hogere productiviteit, van integratie van migranten en van duurzame overheidsfinanciën.

Foto: Wim de Jonge

Bij de presentatie van nieuwe voorstellen voor de aanpak van de demografische toekomst van Europa verklaarde Vladimír Špidla, Europees Commissaris voor werkgelegenheid, sociale zaken en gelijke kansen: "De bezorgdheid over de demografische tijdbom moet nu leiden tot daden en hervormingen. De komende tien jaar bieden ons hiertoe de kans. (...) Met het Europa van morgen moeten we vandaag beginnen. Het

overheidsbeleid moet inspelen op de nieuwe demografische situatie. Een voorbeeld: vrouwen tussen de 30 en de 45 hebben steeds vaker een driedubbele belasting: kinderen krijgen, carrière maken en voor hun (schoon)ouders zorgen. Wat nodig is, is een levensloopbenadering waarin onderwijssystemen en arbeidspatronen meer flexibiliteit bieden, zodat mensen kinderen kunnen krijgen op het moment dat ze dat willen." De EU-strategie voor groei en werkgelegenheid beoogt de vergrijzing het hoofd te bieden en geeft concrete stappen voor hervormingen aan. De Commissie wil de vergrijzing nadrukkelijk niet meer als een probleem zien. Vergrijzing is het gevolg van een aantal zeer positieve ontwikkelingen: een gemakkelijker keuze voor een zeker kindertal en, indien voor kinderen wordt gekozen, voor de timing ervan; en een langere levensduur, vaak in goede gezondheid. Het huidige beleid is niet voldoende vergrijzingbestendig en moet dus worden aangepast. "In short, the Member States are facing a problem of retirement rather than a problem of ageing".

Er worden vijf gebieden aangegeven waarop concrete actie kan worden ondernomen om de lidstaten te helpen om zich aan de demografische veranderingen in hun land aan te passen:

- het bevorderen van de combinatiemogelijkheden van werk, gezin en privéleven, zodat ouders in spe het aantal kinderen kunnen krijgen dat zij willen;

Foto's: Wim de Jonge

- het verbeteren van de werkmogelijkheden voor ouderen;
- het benutten van de bijdrage die zowel oudere als jongere werknemers aan de productiviteit en het concurrentievermogen kunnen leveren;
- gebruikmaken van het positieve effect van migratie op de arbeidsmarkt; en
- zorgen dat de overheidsfinanciën veel duurzamer worden zodat de sociale zekerheid op langere termijn kan worden gewaarborgd.

Het betekent niet dat er ineens een andere beleidsstrategie zou zijn. De nadruk wordt er vooral op gelegd dat de lidstaten veel meer moeten en kunnen doen om de strategie voor groei en werkgelegenheid te realiseren. De vergrijzing van Europa moet op alle fronten aandacht krijgen.

Op dit moment behoren tegenover elke 65-pluser vier mensen tot de potentiële beroepsbevolking. Doordat de babyboomgeneratie met pensioen gaat en vanwege het lage geboortecijfer en de hoge levensverwachting zal dat in 2050 zijn gedaald tot twee. Hoewel het aandeel van de beroepsbevolking in Europa kleiner wordt, zal de omvang van de totale beroepsbevolking in de EU naar verwachting echter tot 2017 blijven stijgen doordat meer vrouwen en ouderen gaan en/of blijven werken.

Kindvriendelijk beleid

Volgens de Commissie heeft de EU al veel vooruitgang geboekt op het gebied van moeder- en ouderschapsregelingen voor werkenden. Sommige lidstaten zijn verder gegaan dan de EU-wetgeving voorschrijft en bepaald beleid werpt vruchten af: dankzij flexibele verlofregelingen en kwalitatief goede opvang voor kinderen en andere afhankelijke familieleden kunnen meer vrouwen aan het arbeidsproces deelnemen en kunnen relatief meer vrouwen het aantal kinderen krijgen dat zij wensen. Dat laatste is volgens de Commissie noodzakelijk en realistisch: noodzakelijk omdat onderzoek aantoonde dat (echt)paren best meer kinderen willen krijgen en realistisch omdat internationaal vergelijkend onderzoek laat zien dat kindvriendelijk beleid aan veel van de wensen van ouders in spe tege-

moet kan komen. De Commissie ziet de volgende maatregelen als effectief: het wegnemen van ongelijke kansen voor mensen met en mensen zonder kinderen, universele toegang tot hulpverlening voor zorg en onderwijs voor alle kinderen, en flexibilisering van werktijden voor mannen en vrouwen die gezins- en werktaken willen combineren. Zulk beleid kan er ook voor zorgen dat het krijgen van kinderen niet nog verder wordt uitgesteld.

Andere maatregelen

Al eerder, in de zogenoemde Lissabon-strategie, is vastgelegd dat meer mensen aan het werk moeten gaan en blijven: meer banen en het terugdringen van vervroegd uittreden. Die strategie wordt nu verder versterkt, vooral via richtlijnen om de arbeidsmarkt niet alleen flexibeler te maken voor het veranderen van baan, maar ook beter af te stemmen op 'levenslang leren' en op sociale zekerheidsaspecten. Verder wordt bestudeerd hoe de productiviteit kan worden geoptimaliseerd, daarbij inbegrepen de bijdrage van (arbeids)migranten die de komende decennia naar Europa komen. De overheidsfinanciën zullen meer en meer gericht moeten zijn op garanties voor adequate sociale zekerheid in geval van werkloosheid of invaliditeit en op solidariteit tussen de generaties.

LITERATUUR:

- Commission of the European Communities (2006), The demographic future of Europe – from challenge to opportunity. Commission Communication COM(2006) 571 final, 12 October 2006. Brussels, 19 pp. (see at http://ec.europa.eu/employment_social/news/2006/oct/demography_en.pdf; alsmede het bijbehorende persbericht: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/1359&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>).

(samengesteld door Gijs Beets, NIDI)

KIEZEN VOOR KINDEREN

GroenLinks

- *Kinderopvang*: voor velen is de kinderopvang onaantrekkelijk en te duur geworden. Iedereen heeft recht op kinderopvang en verlof. Kinderopvang wordt een gratis basisvoorziening. Ouders mogen kiezen tussen professionele kinderopvang en een persoonsgebonden budget voor informele kinderopvang. De kwaliteit van de kinderopvang wordt verbeterd en de openingstijden worden verruimd. Scholen bieden allemaal een dagarrangement voor kinderen met allerlei activiteiten, gezond eten en professionele leiding.
- *Levensloopregeling*: de nieuwe levensloopregeling lijkt mooi, maar is alleen interessant voor oudere mannen met hogere inkomens die met subsidie van de overheid vroeg met pensioen willen.
- *Kinderbijslag*: de kinderbijslag wordt inkomensafhankelijk zodat deze overheidssubsidie terechtkomt waar deze het hardst nodig is.
- *Arbeid en zorg*: arbeid en zorg worden eerlijker verdeeld tussen mannen en vrouwen. Financiële voordelen voor traditionele gezinnen in de belastingen en sociale zekerheid worden geleidelijk afgeschaft. De levensloopregeling en het spaarloon worden omgebouwd tot ruimere en betaalde verlofregelingen die flexibel zijn op te nemen. Verlofregelingen zijn bedoeld voor de zorg voor kinderen en voor de zorg voor zieke familieleden en vrienden. Het zwangerschaps- en bevallingsverlof gaat van 16 weken naar een half jaar. Partners krijgen twee weken kraamverlof in plaats van de huidige twee dagen. Ouderschapsverlof gaat van drie maanden naar een half jaar per ouder per kind.

Zorgbehoefte stijgt minder snel dan vergrijzing

Ouderenzorg over 25 jaar

GIJS BEETS, PETER EKAMPER,
LEO VAN WISSEN, JOËLLE GAYMU,
PATRICK FESTY EN MICHEL POULAIN

De Europese bevolking vergrijst de komende decennia aanzienlijk. Het aantal 75-plussers in de EU zal in 2030 70 procent hoger zijn dan nu. Dat betekent echter nog niet dat de zorgbehoefte met eenzelfde factor zal stijgen. De 'grijze Europeaan' van morgen is immers niet die van vandaag, want zijn omstandigheden en karakteristieken zullen aanzienlijk zijn veranderd en wel in 'gunstige' zin: de oudere van morgen heeft vaker een partner en kinderen die een helpende hand kunnen bieden, heeft een hogere opleiding en inkomen, en is gezonder. Deze ontwikkelingen tezamen maken dat de toekomstige zorgbehoefte minder snel stijgt dan het absolute aantal ouderen toeneemt, hetgeen weleens miljarden euro's zou kunnen schelen. Dat blijkt uit de studie van FELICIE, een samenwerkingsverband van negen voornamelijk demografische instituten in even zovele lidstaten van de EU. Voor Nederland participeerde het NIDI. De EU verleende subsidie.

Foto: Wim de Jonge

Voor de één is vergrijzing een zegen, de ander voorziet grote problemen. Vaak gaat het dan om de betaalbaarheid van de zorg. Belangrijk daarbij is de toekomstige behoefte aan zorg bij de ouderen in onze samenleving. Die behoefte aan zorg wordt mede bepaald door de burgerlijke staat, het hebben van kinderen, de gezondheid, het onderwijsniveau, het inkomen en de woonsituatie. Uiteraard hangen al deze factoren samen. De totale behoefte aan zorg is afhankelijk van de samenstelling van de oudere bevolking op basis van de genoemde factoren. En deze samenstelling is aan veranderingen onderhevig. De oudere bevolkingsgroep van vandaag is niet die van gisteren, die van morgen zal niet die van vandaag zijn. En dat heeft een effect op wie een helpende hand kan bieden als de (fysieke) nood aan de man komt. Ook al is iemand nooit getrouwd geweest en heeft iemand geen kinderen, dan kan een nieuwe partnerrelatie uitkomst bieden. Anders is die persoon op anderen aangewezen. Iemand die wel gehuwd was, maar geen partner meer heeft, kan terugvallen op de eventuele kinderen of op een nieuwe partner.

Cruciaal voor de zorgvraag in de toekomst is uiteraard de gezondheid van de groep ouderen onder meer in relatie tot hun burgerlijke staat. Invaliditeit komt in veel sterkere mate voor onder niet-gehuwden, en omdat deze doorgaans geen partner hebben zijn zij veel kwetsbaarder. Gehuwden zijn stukken beter af, omdat zij gemiddeld gesproken een betere gezondheid hebben maar daarnaast kunnen terugvallen op partner en kinderen. Ook gescheidenen en verweduwen kunnen vaak op een kind terugvallen maar mensen die nooit zijn getrouwd hebben meestal geen kinderen. Deze groep is dus dubbel kwetsbaar. Verweduwen hebben echter, in vergelijking met gehuwden, een minder goede gezondheid, een lager onderwijsniveau en een lager inkomen (vooral vrouwen), terwijl de nooit-gehuwden en gescheidenen een iets hoger opleidingsniveau hebben. Kortom, de hulpbehoefte van ouderen is niet alleen afhankelijk van hun burgerlijke staat.

Onderzoek

Er zijn verschillende studies waarin de gevolgen van het stijgend aantal ouderen voor de zorgvraag worden onderzocht. Deze studies houden over het algemeen alleen rekening met veranderingen in de leeftijdsamenstelling van de bevolking, maar niet met andere veranderingen, zoals de gezinssamenstelling en de sociaal-economische positie.

De FELICIE-studie beoogt inzicht te geven in de leefomstandigheden van de bevolking van 75 jaar of ouder rond het jaar 2030. Dat zijn mensen die nu 51 jaar of ouder zijn. Via demografische modelberekeningen is geraamd hoeveel van hen er tegen 2030 nog in leven zijn, een partner en kinderen hebben, alsmede wat hun opleidingsniveau, gezondheidstoestand en inkomenspositie is. Kindertal en hoogst behaalde onderwijsniveau liggen natuurlijk voor de meesten van hen nu al vast. Partnerschap, gezondheid en inkomen kunnen de komende jaren nog flink veranderen.

Van de mensen die nu 75 jaar of ouder zijn heeft een behoorlijk aantal zorgbehoeften, dat wil zeggen dat zij min of meer beperkt zijn in hun dagelijkse activiteiten waarvoor zij hulp nodig hebben. Ook beneden de 75 jaar hebben sommigen al te maken met belemmeringen maar uit

onderzoek blijkt dat vooral vanaf de 75-jarige leeftijd het aantal mensen dat dagelijks beperkingen ondervindt flink stijgt. Bovendien neemt vanaf dat moment met het stijgen van de leeftijd ook de mate van beperkingen per persoon toe. Demografische vooruitberekeningen laten zien dat het aantal inwoners van 75 jaar of ouder in de Europese Unie aanzienlijk zal stijgen (zie tabel met cijfers voor de FELICIE-landen). In absolute zin komt dat vooral doordat het aantal levendgeborenen indertijd steeg. Ook de levensverwachting ging omhoog zodat de kans om 75 jaar of ouder te worden hoger werd dan voorheen. Dit heeft belangrijke gevolgen voor de zorgbehoefte. Die hangt echter niet alleen af van de stijging van het aantal ouderen, maar ook van bijvoorbeeld hun mogelijkheden om ondersteuning te krijgen van partner of kinderen, van de gezondheidssituatie en de sterfte, hun onderwijsniveau en hun inkomenspositie. Overigens wordt later in deze eeuw verwacht dat de absolute aantallen 75-plussers weer zullen gaan dalen zodra de veel kleinere geboortecohorten van de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw die leeftijd bereiken.

Burgerlijke staat

Mensen met een partner zijn minder geneigd om bij professionele zorgverleners aan te kloppen. De burgerlijke staat/huishoudenspositie in de FELICIE-landen veranderde de afgelopen decennia sterk en aangenomen mag worden dat dat de komende decennia niet anders zal zijn. Vooral de veranderingen in huwelijks- en echtscheidingsgedrag springen in het oog. De huidige 75-plussers stammen uit geboortegaargen die nog massaal trouwden. Doordat vrouwen doorgaans jonger zijn dan hun partner maar ook een hogere levensverwachting hebben, is door de bank genomen twee derde van de mannen van 75 jaar of ouder getrouwd en twee derde van de vrouwen verweduwd. Levensverlenging betekent uiteraard dat (echt)paren langer bij elkaar blijven en dat verweduwing wordt uitgesteld. Daarnaast hertrouwen verweduwde mannen in veel hogere mate dan verweduwde vrouwen, bij wie dat slechts sporadisch voorkwam. In alle deelnemende landen namen alle burgerlijke-staat-categorieën tussen 1970 en 2000 in omvang toe. Voor deze generatie was echtscheiding lange tijd taboe, niet meer dan tien procent, maar in relatieve termen steeg het aantal gescheidenen explosief (een ruime verdubbeling in Frankrijk tot maar liefst een verzesvoudiging in Finland). Circa vijf procent van de totale groep 75-plussers is gescheiden. Het aantal ongehuwde 75-plussers veranderde nauwelijks (vrijwel niet in het Verenigd Koninkrijk tot een verdubbeling in Portugal), het aantal verweduwd wat meer (+50 procent in België tot een ruime verdubbeling in Finland). Het aantal gehuwden steeg sterk (van een verdubbeling in België tot een verdrievoudiging in Portugal).

Kinderloosheid

Voor de toekomstige zorgbehoefte maakt het natuurlijk ook nogal wat uit of mensen kinderen hebben of niet. In de FELICIE-landen heeft

Foto: Wim de Jonge

een vijfde van de rond 1900 geboren vrouwen nooit kinderen gekregen (van 19 procent in België tot 26 procent in Finland). In de daarop volgende geboortegaargen daalde dat percentage drastisch (voor vrouwen geboren in 1920-1924 tot 10 procent in Tsjechië en tot 21 procent in Portugal). De dalende kinderloosheid in die periode is nauw verbonden met het dalende percentage vrouwen dat nooit trouwde en de

Stijging van het aantal 75-plussers in de FELICIE-landen, 1970-2000, en 2000-2030

	België	Duitsland	Finland	Frankrijk	Italië	Nederland	Portugal	Tsjechië	Verenigd Koninkrijk
2000									
Aantal inwoners (x 1.000) (2000)	10.263	82.193	5.181	59.039	57.844	15.987	10.243	10.267	59.863
Aantal 75-plussers (x 1.000) (2000)	737	6.074	331	4.240	4.490	964	767	547	3.956
Percentage 75-plussers in de bevolking (2000)	7,2	7,4	6,4	7,2	7,8	6,0	7,5	5,4	6,6
In 2000 nog in leven zijnde personen van 75 jaar of ouder als percentage van het aantal ooit geboren	54	44	45	55	55	53	62	49	55
1970-2000									
Aantal 75-plussers in 2000 als index van het aantal in 1970 (1970 = 100)	168	169	273	181	222	204	255	159	170
- idem ongehuwd	120	140	165	150	155	141	215		103
- idem gehuwd	198	201	334	239	267	202	363		224
- idem verweduwd	150	162	242	146	198	195	237		
- idem gescheiden	518	390	737	239	389	661	533		170
2000-2030									
Aantal 75-plussers (x 1.000) (2030)	1.239	9.983	669	7.772	8.193	1.848	1.092	1.133	6.308
Percentage 75-plussers in de bevolking (2030)	11,3	12,3	12,3	11,9	14,4	10,9	10,3	11,7	9,8
Aantal 75-plussers in 2030 als index van het aantal in 2000 (2000 = 100)	168	164	202	183	182	193	142	203	159
- idem ongehuwd	130	142	205	176	125	156	93	186	126
- idem gehuwd	212	239	274	228	239	249	141	278	203
- idem verweduwd	107	99	109	113	131	127	136	127	97
- idem gescheiden	761	415	577	688	1.422	539	664	579	694

NB. In 2000 was van de bevolking van 75 jaar of ouder in de gezamenlijke 9 FELICIE-landen 8% ongehuwd, 39% gehuwd, 51% verweduwd en 3% gescheiden. In 2030 zal dat 6, 51, 31 respectievelijk 10% zijn. Gehuwd en verweduwd wisselen dus stuivertje.

Foto's: Wim de Jonge

KIEZEN VOOR KINDEREN

PvdA

- *Kinderopvang*: de kwaliteit van de kinderopvang gaat omhoog en de kinderopvang is nu voor veel mensen veel te duur. De PvdA wil kinderopvang als basisvoorziening voor alle kinderen van 0-12 jaar, drie dagen per week gratis. De tijden van de verschillende vormen van kinderopvang worden flexibeler.
- *Levensloopregeling*: de levensloopregeling blijkt in de praktijk alleen aantrekkelijk voor mensen die veel verdienen. Een verhoging van de verlofkorting kan ervoor zorgen dat meer mensen ervan gebruik gaan maken. De levensloopregeling mag naar eigen inzicht worden aangewend maar het gebruik van de regeling voor scholing, verlofsparen en deeltijdpensioen wordt extra gestimuleerd.
- *Schoolboeken*: schoolboeken gratis.
- *Arbeid en zorg*: steeds meer ouders willen voor een belangrijk deel samen voor hun kinderen kunnen zorgen, zeker als ze nog erg klein zijn. Daarom komt er een goede algemene regeling voor ouderschapsverlof waarbij vaders en moeders zelf kunnen bepalen hoe ze dit verlof onderling verdelen. Ook mannen hebben zorgtaken en kunnen deze door parttime werken beter op zich nemen.

vrijwel universele wens om moeder te worden. Van vrijwillige kinderloosheid was nog nauwelijks sprake. Niet-trouwen was eigenlijk synoniem met geen kinderen krijgen (circa 90 procent van de mensen die niet trouwden kreeg geen kinderen; bij de mensen die wel trouwden was dat circa 10 procent). Het verschil in kinderloosheid tussen gehuwden, gescheidenen en verweduwen is zeer gering. De meeste mensen hadden immers al kinderen voordat het huwelijk eindigde. Omdat gemiddeld gesproken echtscheiding eerder in het leven optreedt dan verweduwing zijn gescheidenen vaker kinderloos. De kans dat ouders al hun kinderen overleven is uiteraard heel klein maar groter naarmate ze minder kinderen hebben gekregen. Over het algemeen hadden in vrijwel alle FELICIE-landen ook paren geboren in de eerste helft van de vorige eeuw al te maken met dalende kindertallen (een afnemende gewenste gezinsgrootte) ondanks een nog allesbehalve ideaal anticonceptief gedrag.

echter in de FELICIE-landen vrijwel overal in dezelfde orde van grootte voordoen, zijn de verschillen tussen de landen op het punt van handicaps onder 75-plussers groter.

Onderwijsniveau

Hoger opgeleiden zijn gezonder en kloppen dus minder snel bij zorgverleners aan. Naast het behaalde diploma is er een andere factor die bepaalt wat het onderwijsniveau van de groep ouderen is: selectieve sterfte. Sterfte in de leeftijdsgroep 70-79 jaar ligt voor lager opgeleiden zo'n 25 à 35 procent hoger dan voor hoger opgeleiden. Door selectieve sterfte 'stijgt' dus het gemiddelde opleidingsniveau van de 75-plussers. Verder zijn verweduwde ouderen iets minder goed opgeleid dan gehuwden alsmede gescheidenen en nooit-gehuwden juist iets beter. Dat is ook een gevolg van 'homogamie', het verschijnsel dat men meestal een partner trouwt met een overeenkomstig opleidingsniveau.

Inkomen

Burgerlijke staat is een belangrijke determinant van het inkomen van ouderen. En inkomen is op zijn beurt weer een determinant van leefstijl en daarmee van gezondheid en zorgbehoefte. Oudere vrouwen (75+) van nu zijn maar in beperkte mate economisch actief geweest. Hoewel veel gehuwde vrouwen een relatief laag persoonlijk inkomen hebben, verkeren niet-gehuwde vrouwen in een minder rooskleurige inkomenspositie. Weduwes zijn gemiddeld zo'n tien procent slechter af dan gehuwde vrouwen, nooit-gehuwde en gescheiden vrouwen in sommige landen zelfs 20 procent. Bij mannen zijn de nooit-gehuwden het slechtst af, waarschijnlijk door al genoemde selectiemechanismen. Verweduwde mannen onderscheiden zich nauwelijks van gehuwde en gescheiden mannen. Gehuwde mannen kunnen het huishoudensinkomen op een behoorlijk peil houden, en daarvan profiteren ook hun partners. Onderwijsniveau en inkomenspositie hangen natuurlijk nauw samen. Maar het laat zich aan-

Gezondheid en sterfte

Uit onderzoek blijkt dat sterfte gehuwden minder snel treft dan niet-gehuwden. Dat heeft te maken met een combinatie van factoren als leefstijl (gehuwden hebben een gezondere leefstijl) en met selectieve processen. Zo weerhouden handicaps sommigen van een huwelijk en kan het verlies van een partner mensen in slechtere gezondheidsomstandigheden brengen. Vergeleken met de gehuwden komt vroege sterfte relatief het meest voor bij nooit-gehuwden (een 30 à 40 procent hogere kans). Bij gescheiden vrouwen is die kans 20 procent hoger, weduwes hebben een middenpositie. Bij mannen is eenzelfde patroon zichtbaar hoewel iets minder expliciet.

Psychische en fysieke belemmeringen treffen gehuwden veel minder dan nooit-gehuwden en gescheidenen. Opnieuw zijn dus de gehuwden geprivilegieerd en dat hangt deels natuurlijk samen: zij lopen minder kans te overlijden en hebben minder gezondheidsproblemen. Terwijl de verschillen in sterfte naar burgerlijke staat zich

zien dat die relaties voor de ouderen van vandaag minder belangrijk zijn dan voor die van morgen. De huidige generatie 75-plussers was vooral actief in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Men mag dan ook verwachten dat vooral op het punt van inkomens de 75-plussers van 2030 er heel anders bij zullen staan: zij hebben gemiddeld veel meer te besteden, maar dat hangt uiteraard ook af van de generatie van pensioensystemen.

Woonsituatie

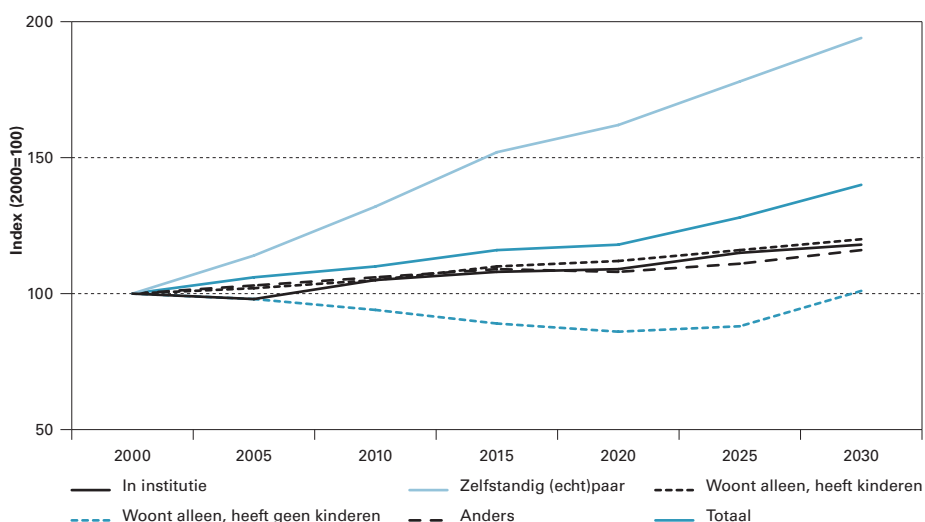
Naast samenwonende en alleenstaande ouderen zijn er ook ouderen die 'met anderen' wonen. Meestal gaat het daarbij om intergenerationale woonsituaties bij een van de kinderen, vaak ook hebben ouderen speciale ouderenhuisvesting. Daarbij is er een groot onderscheid naar burgerlijke staat: gehuwden wonen bijna altijd samen met hun partner in hun eigen huisvesting en vrijwel nooit geïnstitutionaliseerd. Niet (meer) gehuwde ouderen zijn in veel hogere mate in instituties te vinden en gescheiden vrouwen wonen meer bij 'anderen' dan gescheiden mannen.

Voor de toenemende levensduur zorgde er de afgelopen decennia voor dat ouderen langer zelfstandig zijn blijven wonen (uitstel van verweduwing). De waargenomen daling van het aantal mensen dat bij 'anderen' woont en de stijging van het alleenwonen onder ouderen valt echter niet uitsluitend te verklaren uit veranderingen in burgerlijke staat. Ouderen van nu gedragen zich anders dan ouderen van toen. Ouderen zijn kennelijk in staat om langer zelfstandig te blijven wonen, wellicht omdat ze gezonder zijn en uitvoeriger sociale netwerken hebben opgebouwd.

Zelfs als gehuwden hulpbehoevend worden, blijven zij meestal zelfstandig wonen. Hulpbehoevende ouderen zonder kinderen komen vaak in instituties terecht. Dat geldt in het bijzonder voor nooit-gehuwden, in iets mindere mate voor verweduwd en gescheidenen, maar nauwelijks voor gehuwden. Hebben mensen wel kinderen dan stijgt het aantal ouderen dat bij 'anderen' woont en daalt de kans op institutionalisering. Als de nood aan de man is, is Nederland typisch een 'institutie-land', in zuid- en oost-Europa speelt de familie een veel grotere rol.

Beter opgeleide ouderen wonen vaker zelfstandig dan minder goed opgeleide. Dat geldt ook voor mensen die over meer inkomen beschikken. Wanneer mensen hulpbehoevend worden maakt het onderwijsniveau of de inkomenspositie echter weinig uit. Dan is het voor de woonsituatie in de eerste plaats belangrijk of iemand een partner heeft en in de tweede plaats of iemand kinderen heeft. Op alle fronten zijn gehuwden beter af, of in bredere zin degenen met een partner. Wel zijn er verschillen naar geslacht. Vooral gescheiden vaders hebben minder contacten met hun kinderen, althans veel minder dan verweduwd en gehuwde vaders, en dus zullen gescheiden vaders minder lang zelfstandig (kunnen) blijven wonen tenzij ze een nieuwe partner hebben en dat is vaak het geval. Er is uiteraard een verband tussen leeftijd en

Hulpbehoevende ouderen (75+), 2000–2030 (2000=100) naar woonsituatie, scenario waarin alle toekomstige extra jaren levensverwachting 'gezonde jaren' zijn, alle FELICIE-landen tezamen

Bron: www.felicie.org.

hulpbehoevendheid. Vanaf 75-jarige leeftijd neemt de kans toe dat iemand behoefte heeft aan zorg, en neemt de kans dus af dat men zelfstandig woont. Behalve in Portugal en Tsjechië, waar intergeneratieel samenwonen vrij frequent voorkomt, gaan in de andere FELICIE-landen hulpbehoevende ouderen die niet meer zelfstandig kunnen blijven wonen dan al gauw naar een verzorgings- of verpleeghuis.

Toekomst

Uit de analyse van het FELICIE-onderzoek blijkt dat gehuwden beter af zijn. Uitstel van verweduwing draagt voorlopig bij tot grotere aantallen gehuwde ouderen. Mensen met een partner blijven zo lang mogelijk zelfstandig wonen en stellen collectieve woonoplossingen of co-residentie uit. Toch verklaart de stijgende huwelijksduur niet alles, want er is tevens een gedragsverandering in de zin van: zo laat mogelijk een beroep doen op anderen (kinderen), zelfs als de gezondheidstoestand achteruit gaat. Ook in zuid-Europa wordt het bij de kinderen gaan wonen en naar instituties verhuizen, die daar overigens nauwelijks zijn, uitgesteld.

De ouderen van de nabije toekomst, bijvoorbeeld de mensen die tussen 1925 en 1955 zijn geboren en die dus 75-plusser zijn in 2030, hebben een heel andere levensgeschiedenis doormaakt. Het deel dat uit de naoorlogse geboortegolf stamt, is behoorlijk omvangrijk. Zij zaten op school tussen 1950 en 1970, een periode waarin naar school gaan stevig werd gestimuleerd, zodat het uiteindelijk bereikte onderwijsniveau snel steeg, ook voor vrouwen. Deze mensen kregen kinderen in een periode waarin het huwelijk aan betekenis begon in te boeten, ongehuwd samenwonen en LATten normaal werden, waarin niemand meer opkeek als er weer een echtscheiding optrad, en waarin anti-conceptie gemeengoed werd zodat er geen ongewenste kinderen meer hoefden te worden geboren en gezinnen definitief kleiner konden worden.

De EU zal tegen 2030 in plaats van de huidige 26,4 miljoen 45,3 miljoen 75-plussers tellen. Een veel groter deel van hen zal met een partner wo-

demodata

De bevolking in de vier grote steden wordt gekenmerkt door een slechtere gezondheidsstatus, deels ongezondere leefstijlen en een hoger zorggebruik dan de bevolking elders in het land. Voor een deel is dit toe te schrijven aan het feit dat in de vier grote steden kwetsbare groepen met een verhoogde gezondheidsproblematiek zoals economisch inactieven, niet-westerse allochtonen en mensen met een lage opleiding en een laag inkomen, zijn geconcentreerd. Deels is er ook een 'stadseffect' te ontwaren: mensen in de laagste inkomensgroep springen er in de vier grote steden qua gezondheidsproblematiek extra negatief uit (WPRB-rapport 2006).

Ondanks alle nadelen van de grote stad, zoals ruimtegebrek, onveiligheid en drukte, heeft een relatief grote groep hogere inkomens voorkeur voor de stedelijke woonomgeving. De huidige demografische ontwikkelingen maken het verder aannemelijk dat de vraag van hogere inkomens naar stedelijke woonmilieus ook in de nabije toekomst van kracht blijft. Twee types stedelijke huisvesting zijn vooral aantrekkelijk voor de groep in kwestie. Aan de ene kant zijn dat middelgrote huur- of koopappartementen vlakbij het centrum, voornamelijk in trek bij eenpersoonshuishoudens. Aan de andere kant zijn het grotere eengezinswoningen op een afstand van het centrum en met de mogelijkheid voor ruim wonen, een type huisvesting gewild bij gezinnen met kinderen. Voor beide types huisvesting kan worden gesproken van een mismatch tussen vraag en aanbod, dat wil zeggen een vraagoverschot aan woningen (WPRB-rapport 2006).

VVD

- *Kinderopvang*: de kinderopvang wordt gratis voor werkende en ondernemende ouders. De VVD vindt het belangrijk dat gezinszorg en carrière kunnen samengaan. Werkende moeders zijn ook goede moeders. Gratis kinderopvang geeft een enorme impuls aan de economie door de hogere arbeidsparticipatie. Wie bijzondere wensen voor de opvang heeft, betaalt bij.

nen; kinderloosheid zal voor deze groep wat lager zijn dan nu het geval is. Het onderwijsniveau zal hoger zijn en zo ook het inkomen. De gezondheidstoestand zal rooskleuriger zijn; hulpbehoefendheid treedt pas later op. Daardoor zal de (relatieve) vraag naar geïnstitutionaliseerde hulp dalen (zie de figuur). Dat moet een 'verademing' zijn voor degenen die denken dat de verhouding tussen vergrijzing en zorgbehoefte 1 op 1 zal blijven verlopen. Want het betekent dat de kosten van de gezondheidszorg van 75-plussers tegen 2030 circa 30 procent lager zullen uitvallen dan tot nu toe werd aangenomen.

Het feit dat de 75-plussers zo fors in aantal zullen toenemen brengt echter wel met zich mee dat het absolute aantal 75-plussers dat ernstige zorg vraagt, zal stijgen, vooral vanaf 2020. Dat zou zelfs gebeuren indien de verwachte additionele jaren levensverwachting alleen maar zouden bestaan uit gezonde jaren. Als de stijging van de levensverwachting louter gepaard zou gaan met meer ongezonde jaren wordt het plaatje wat minder rooskleurig maar dan nog daalt het percentage hulpbehoeftigen. Daar staat tegenover dat er veel meer dan nu sprake zal zijn van hulpbehoevende 75-plussers die een partner en kinderen hebben. Het aantal alleenstaanden zonder kinderen, de meest kwetsbare groep, stijgt naar verwachting veel minder snel. De keerzijde is dat er meer beroep wordt gedaan op mantelzorg. Als aan de profielen van de

mantelzorgers van vandaag niets verandert, zal de druk op de schouders van toekomstige mantelzorgers enorm stijgen. Deze zorg zal in hoge mate beslag gaan leggen op de 'vrije tijd' van vooral vrouwen van 45-64 jaar van wie toch ook verwacht wordt dat ze straks massaal op de arbeidsmarkt aan de slag zijn. Als de politiek dus iets wil doen aan het welzijn en de zorg voor de afhankelijke ouderen van morgen is een eerste vereiste om de mantelzorgers te ondersteunen. Of maakt de technologie tegen die tijd heel andere vormen van zorg mogelijk zodat ook de aantalsverhouding tussen mantelzorgers en hulpbehoevenden zal veranderen?

FELICIE: Future Elderly Living Conditions In Europe, een onderzoek in negen EU-lidstaten: België, Duitsland, Finland, Frankrijk, Italië, Nederland, Portugal, Tsjechië en het Verenigd Koninkrijk. Een (internationaal) boek over het onderzoek is in voorbereiding en zal in de loop van volgend jaar verschijnen. Zie voor nadere achtergrondinformatie en een interactieve database: www.felicie.org.

Drs. G.C.N. Beets en **drs. P. Ekamper** (NIDI), **prof. dr. L.J.G. van Wissen** (NIDI en RU Groningen), **dr. J. Gaymu** en **dr. P. Festy** (Institute National d'Etudes Démographiques, Parijs) en **prof. dr. M. Poulain** (Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve, België). E-mail: beets@nidi.nl

Welk gezinsbeleid leidt tot meer kinderen?

INGRID EVELDT ENTINEKE FOKKEMA

Meningen over overheidsmaatregelen onderzocht

De vruchtbaarheidsontwikkeling van de afgelopen decennia – het uitstellen van kinderen en het dalende kindertal per vrouw – is de voornaamste oorzaak van de ontgroening en vergrijzing van de bevolking, zowel in Nederland als elders in Europa. Deze ontwikkeling zal uiteindelijk – tenzij het aantal immigranten significant zou stijgen – leiden tot een krimpende bevolking. Het gezinsbeleid in Nederland heeft niet tot doel het kindertal te verhogen, maar is gericht op verruiming van de mogelijkheden ten aanzien van het combineren van ouderschap en werk. Een hoger kindertal zou er echter wel het gevolg van kunnen zijn.

Foto: Wim de Jonge

De Nederlandse overheid is op zoek naar oplossingen om nadelige gevolgen van de vergrijzing zoveel mogelijk tegen te gaan. In enkele Europese landen is de overheid voorstander van een verhoging van het kindertal via een pronatalistisch (geboortebetweterend) beleid. De Nederlandse overheid heeft nooit willen ingrijpen in het persoonlijke leven van mensen of hun beslissing of zij kinderen willen, wanneer en hoeveel willen beïnvloeden. Al in de jaren tachtig kwam zij met een zogeheten 'voorwaardenscheppend beleid'. Regelingen als kinderopvangvoorzieningen, ouderschapsverlof of verlof bij ziekte van kinderen, maar ook financiële regelingen die het gezin ondersteunen, bieden vrouwen en mannen betere mogelijkheden om het ouderschap te combineren met andere levensopties, zoals het buitenshuis werken. Doel van dit beleid is ook om mensen in staat te stellen het aantal kinderen te krijgen dat zij wensen.

De programma's voor de verkiezingen van 22 november besteden ruim aandacht aan gezinsbeleid (zie de citaten uit de diverse verkiezingsprogramma's elders in dit nummer). Kinderen hebben de toekomst. Ook hebben bijna alle politieke partijen de zorg voor kinderen in combinatie met arbeidsmarktparticipatie van de ouders hoog in het vaandel staan. Vrijwel geen enkele partij vindt dat 'de combinatie' al ideaal is geregeld. De voorstellen hoe deze te verbeteren, betreffen vooral verruiming en flexibilisering van kinderopvangvoorzieningen, verlaging van de kosten van kinderen en verruiming van de levensloopregeling. De vraag is echter of deze politieke programma's de wensen vertolken die bij de bevolking leven. Daarom is nagegaan van welke maatregelen mensen eigenlijk voorstander zijn, wat ze het liefst ingevoerd zouden willen zien en of mensen denken dat deze maatregelen invloed kunnen hebben op de eigen gezinsplanning.

Sinds 1983 wordt periodiek het onderzoek naar de Meningen en Opvattingen van de bevolking over Aspecten van het Bevolkingsvraagstuk (MOAB) (zie kader) uitgevoerd. De keuze voor kinderen, wensen ten aanzien van gezinsbeleid en de potentiële effecten van de invoering van nieuwe beleidsmaatregelen op de gezinsplanning staan in dit onderzoek centraal. In 2002 werd het onderzoek voor de zevende keer gehouden.

Steun voor nieuw of verbeterd beleid

Tabel 1 laat zien hoe anders Nederlanders van 20-44 jaar de afgelopen twee decennia zijn gaan denken over het voorwaardenscheppend beleid. De steun voor nieuw of verbeterd beleid is fors toegenomen. Of het nu gaat om maatregelen op het terrein van arbeidsvoorwaarden (verlof en werktijden), inzake kinderopvang of met betrekking tot de financiële kosten van kinderen, een steeds groter deel van de 20-44-jarigen hecht aan een intensivering van het beleid. Verbeterde mogelijkheden om in deeltijd te werken staan al jarenlang onveranderlijk bovenaan het verlanglijstje van de 20-44-jarigen. Dit is op zijn minst opmerkelijk te noemen, aangezien het aantal deeltijdbanen de afgelopen jaren enorm is gestegen. Blijkbaar vinden de 20-44-jarigen dat op dit terrein nog wel het een en ander valt te verbeteren. Ook het vaderschapsverlof vindt, in de jaren dat deze regeling aan de respondenten is voorgelegd, veel voorstanders onder de 20-44-jarigen. Verder steunt de jongere bevolking vooral overheidsbeleid op het terrein van ouderschapsverlof en verlaging van de onderwijskosten, gevolgd door variabele werktijden en kinderopvang. Voor verbetering van de kinderopvang van 0-4-jarigen en de buitenschoolse opvang is altijd minder interesse geweest. Dat kan te maken hebben met de in Nederland gangbare visie dat ouders toch ten minste een deel van de week zelf voor hun kinderen zouden moeten zorgen. Opvallend is de grote eensgezindheid die er door de jaren heen is geweest als het gaat om steun voor verlaging van de onderwijskosten. Kennelijk worden de schoolkosten al jaren als een last ervaren. Ook andere financiële maatregelen zijn populairder geworden. Dit

Tabel 1. Percentage mannen en vrouwen, die voorstander zijn van bepaalde voorwaardenscheppende beleidsmaatregelen voor ouders, 20-44 jaar, 1983-2002

	1983	1986	1990	1994	1997	2000	2002
Maatregelen met betrekking tot arbeidsvoorwaarden:							
– Beter ouderschapsverlof voor buitenshuis werkende moeders	41	42	71	65	70	72	73
– Betere mogelijkheden voor deeltijdwerk	57	--	77	79	77	78	79
– Variabele werktijden	58	48	68	66	65	64	73
– Meer verlofdagen voor de man bij geboorte kind	60	64	--	--	79	80	--
– Kortdurend zorgverlof in geval van ziekte kind	63	52	--	--	75	71	--
Maatregelen met betrekking tot opvang van kinderen:							
– Betere kinderopvang voor 0-4-jarigen	51	41	67	63	67	62	66
– Betere buitenschoolse opvang	38	32	50	52	62	53	52
Maatregelen met betrekking tot de financiële kosten van kinderen:							
– Lagere inkomstenbelasting voor ouders	47	--	64	58	60	63	68
– Verhoging van de kinderbijslag	36	49	52	49	53	60	62
– Verlaging van de kosten van onderwijs	--	--	72	73	68	71	67
– Eenmalige financiële tegemoetkoming bij geboorte kind	7	12	33	24	--	--	40
– Maandelijkse uitkering/'Zorgloon' voor niet-buitenshuis werkende ouders ^{*)}	27	30	33	31	34	49	56
– Financiële inkomensafhankelijke tegemoetkoming voor gezinnen	--	--	--	--	--	--	64
-- Maatregel is in het betreffende jaar niet voorgelegd aan de respondenten.							
^{*)} In 1997 en 2000 werd gesproken over 'Zorgloon' i.p.v. maandelijkse uitkering.							
Bron: MOAB 1983-2002.							

MOAB

In het kader van de discussies rond bevolkingsvraagstukken doet het NIDI sinds 1983 periodiek onderzoek naar de beoordeling door de bevolking van het overheidsbeleid gericht op onder meer het combineren van werk en ouderschap en naar de opvattingen die leven over eventuele nieuwe door de overheid te treffen maatregelen voor gezinnen zoals verlofregelingen, kinderopvang, variabele werktijden, kinderbijslag en kosten van onderwijs. Het onderzoek bevat verder onder meer informatie over de publieke opinie jegens de zorg voor ouderen, ouderen en werk, inclusief doorwerken na de 65-jarige leeftijd, en de wensen ten aanzien van de leeftijd waarop mensen met pensioen gaan. Daarnaast komen opvattingen aan bod over overheidsbeleid dat erop is gericht om de AOW betaalbaar te houden.

De surveys naar 'Meningen en Opvattingen van de bevolking over Aspecten van het Bevolkingsvraagstuk' (MOAB) werden gehouden in 1983, 1986, 1990, 1994, 1997, 2000 en 2002 onder nationaal representatieve steekproeven van 1.400 à 1.800 respondenten.

Vragen

De drie vragen die hier centraal staan zijn:

1. Wat vindt u van de volgende voorzieningen (zie tabel 1) die de overheid zou kunnen treffen om het krijgen, verzorgen en grootbrengen van kinderen te vergemakkelijken?

Toelichting: De genoemde maatregelen zijn niet zo maar verzonnen, maar in sommige landen in Europa ook daadwerkelijk ingevoerd. Een aantal van deze voorzieningen is ook bij de overheid in ons land in discussie.

Antwoordcategorieën: sterk voor, voor, niet voor en niet tegen, tegen, sterk tegen.

2. Kunt u aangeven welke van de bovengenoemde voorzieningen u persoonlijk het liefst zou zien ingevoerd door de overheid?

3. Als de voorzieningen die u wenselijk vindt, echt zouden worden ingevoerd, zou dat voor uw persoonlijke leven gevolgen kunnen hebben. Wilt u aangeven of u het wel of niet eens bent met de volgende uitspraken?

- Deze voorzieningen zouden het mij gemakkelijker maken het aantal kinderen te krijgen dat ik eigenlijk van plan was te krijgen.
- Met deze voorzieningen zou ik mijn eerste/volgende kind eerder kunnen krijgen.
- Deze voorzieningen geven mij de mogelijkheid nog eens na te denken over toch een kind (meer) dan ik van plan was.
- Deze voorzieningen zouden mij waarschijnlijk doen besluiten toch een kind (meer) te krijgen dan ik van plan was.

Tabel 2. Voorkeuren van mannen en vrouwen, 20-44 jaar, ten aanzien van nieuwe voorwaardenscheppende beleidsmaatregelen voor ouders, 1983-2002 (%) *)

	1983	1986	1990	1994	1997	2000	2002
Maatregelen met betrekking tot arbeidsvoorwaarden:							
– Beter ouderschapsverlof voor buitenshuis werkende moeders	12	15	23	19	12	12	13
– Beter mogelijkheden voor deeltijdwerk	14	--	23	34	26	22	25
– Variabele werktijden	14	14	16	24	19	20	21
– Meer verlofdagen voor de man bij geboorte kind	***)	***)	--	--	14	16	--
– Kortdurend zorgverlof in geval van zieke kind	***)	***)	--	--	19	13	--
Maatregelen met betrekking tot opvang van kinderen:							
– Beter kinderopvang voor 0-4-jarigen	15	19	21	18	19	23	15
– Beter buitenschoolse opvang	6	5	8	11	14	10	14
Maatregelen met betrekking tot de financiële kosten van kinderen:							
– Lagere inkomstenbelasting voor ouders	8	--	18	22	12	14	15
– Verhoging van de kinderbijslag	13	19	18	13	18	19	30
– Verlaging van de kosten van onderwijs	--	--	20	29	28	21	23
– Eenmalige financiële tegemoetkoming bij geboorte kind	2	4	5	4	--	--	4
– Maandelijkse uitkering/'Zorgloon' voor niet-buitenshuis werkende ouders**)	5	9	9	7	10	21	17
– Financiële inkomensafhankelijke tegemoetkoming voor gezinnen	--	--	--	--	--	--	16

*) Degenen die geen enkele voorkeur hadden zijn hier uitgesloten.

**) In 1997 en 2000 werd gesproken over 'Zorgloon' i.p.v. maandelijkse uitkering.

***) Uitkomsten voor deze maatregelen konden om technische redenen niet in de analyse van voorkeuren worden meegenomen.

-- Maatregel is in het betreffende jaar niet voorgelegd aan de respondenten.

Noot: Voornaamste voorkeur is een combinatie van eerste en tweede voorkeur. Daarom kunnen de percentages boven de 100 procent komen.

Bron: MOAB 1983-2002.

Tabel 3. Potentiële effecten van gewenste beleidsmaatregel naar huidig aantal kinderen en kindervens, 20-44 jaar, 2002 (%)

	Kinderwens				Geen kindervens			
	Geen kinderen	Met kinderen			Geen kinderen	Met kinderen		
		1	2+	totaal		1	2+	totaal
Deze voorzieningen zouden het mij gemakkelijker maken het aantal kinderen te krijgen dat ik eigenlijk van plan was te krijgen	53	42	68	51				
Met deze voorzieningen zou ik mijn eerste/ volgende kind eerder kunnen krijgen	24	26	21	24				
Deze voorzieningen geven mij de mogelijkheid nog eens na te denken over toch een kind (meer) dan ik van plan was					16	35	21	23
Deze voorzieningen zouden mij waarschijnlijk doen besluiten toch een kind (meer) te krijgen dan ik van plan was					10	25	14	17

Bron: MOAB 1983-2002.

regeling die in Nederland niet bestaat – opmerkelijk te noemen. Het is een regeling die in landen als België, Frankrijk, Finland en het Verenigd Koninkrijk is ingevoerd, maar in Nederland altijd een negatief imago heeft gehad. Halverwege de jaren tachtig was er een discussie over wat men in de media een 'fokpremie' noemde.

Het genoemde verlanglijstje maakt duidelijk dat de bevolking vooral voorstander is van het invoeren van praktische voorzieningen om de combinatie van een baan met de zorg voor kinderen beter mogelijk te maken. Voor regelingen in de werksfeer is meer steun te vinden dan voor opvang- of financiële regelingen. Financiële maatregelen maken echter een inhaalslag.

Hoogste prioriteit

Dat het grootste deel van de 20-44-jarigen voorstander is van het verbeteren van de mogelijkheden om in deeltijd te werken wil nog niet zeggen dat deze maatregel in hun ogen ook de hoogste urgentie heeft. Als mensen ertoe worden uitgedaagd om hun belangrijkste voorkeur aan te geven, kan een ander patroon ontstaan. De trend in de voorkeuren die 20-44-jarigen hebben voor specifieke beleidsmaatregelen geeft een wisselend beeld (tabel 2). Door de jaren heen wordt een verbetering van deeltijdmogelijkheden het belangrijkste gevonden. Ook betere kinderopvangvoorzieningen en een verlaging van de onderwijskosten scoren regelmatig hoog. In 2002 gaven echter veruit de meeste mensen de hoogste prioriteit aan een verhoging van de kinderbijslag. Opmerkelijk is de veranderende voorkeur voor het ouderschapsverlof. Ouderschapsverlof was aan het einde van de jaren tachtig en vlak daarna een issue en werd door de Nederlanders in 1990 en 1994 nog boven aan de lijst geplaatst, maar is sinds 1997 blijkbaar geen belangrijk discussiepunt meer, niettegenstaande het feit dat er nog steeds geen *betaald* ouderschapsverlof voor iedere ouder bestaat. Een wettelijk recht op onbetaald ouderschapsverlof bestaat sinds 1991. De opkomst van de levensloopregeling kan hiervoor geen verklaring bieden want die bestaat pas sinds 2005. Wat verder opvalt, is de golfbeweging in de gevoelde urgentie van een verbetering van de kinderopvangvoorzieningen. Verbetering van de buitenschoolse opvang en vooral een eenmalige financiële tegemoetkoming bij de geboorte van een kind worden niet door veel mensen als urgent beschouwd.

Invloed van beleid op gezinsplanning

Hoewel het voorwaardenscheppend overheidsbeleid niet is bedoeld om mannen en vrouwen te verleiden tot meer of eerder kinderen krijgen, zou dit wel een bijkomend effect kunnen zijn. Daarom is nagegaan of mensen anno 2002 verwachten dat invoering of verbetering van de beleidsmaatregelen waaraan zij de hoogste prioriteit geven, invloed zal hebben op hun eigen gezinsplanning. De reactie op vier stellingen werd onderzocht (tabel 3). De eerste twee stellingen, een algemene stelling en een over het *tijdstip* (leeftijd) waarop mensen kinderen krijgen, zijn vooral relevant voor degenen die (nog) een kind willen. De laatste twee stellingen gaan over het

geldt vooral voor een maandelijkse uitkering (of zorgloon) voor niet buitenshuis werkende ouders. Tot 1997 was slechts een derde van de bevolking hier voorstander van. In 2000 en 2002 was dit aandeel gestegen tot ruim 50 procent. Mogelijk hangt deze stijgende populariteit samen met de discussie in de media over deze maatregel rond 2000. Er werden zelfs acties gevoerd voor een zorgloon voor moeders die fulltime voor hun kinderen wilden zorgen. Het moederschap werd in die discussies gepresenteerd als een fulltime, maar vooralsnog onbetaalde, baan. Tot slot is de stijging van het percentage voorstanders van een eenmalige financiële tegemoetkoming bij de geboorte van een kind – een

aantal kinderen dat mensen willen krijgen en zijn vooral relevant voor degenen die geen (extra) kind willen. Aangezien verwacht mag worden dat mensen met minstens één kind andere verwachtingen hebben van de impact van gezinsmaatregelen dan mensen die nog geen kinderen hebben, worden ouders en kinderlozen met elkaar vergeleken.

Stelling 1: 'Deze voorzieningen zouden het mij gemakkelijker maken het aantal kinderen te krijgen dat ik eigenlijk van plan was te krijgen'
Mensen die kinderen willen hebben zijn doorgaans van mening dat de invoering van gewenste maatregelen het hen gemakkelijker zou maken om het gewenste kindertal ook daadwerkelijk te realiseren. Dit geldt vooral voor ouders die al minstens twee kinderen hebben (68 procent) en kinderlozen (50 procent). Ouders met één kind zijn weliswaar minder overtuigd van het ondersteunende effect van beleid, maar toch reageren nog vier van de tien bevestigend.

Stelling 2: 'Met deze voorzieningen zou ik mijn eerste/volgende kind eerder kunnen krijgen'
Nu is het voor mensen tamelijk eenvoudig om in te stemmen met de stelling dat nieuwe of verbeterde gezinsmaatregelen het makkelijker zouden maken om het aantal kinderen te krijgen dat men wenst. De vrij hoge percentages zijn dan ook geen verrassing. Dat ligt anders bij de *timing* van het eerste of het volgende kind. Een kind eerder krijgen dan gepland heeft immers gevolgen voor het dagelijkse leven. De percentages zijn hier dan ook beduidend lager. Toch vindt nog een kwart van de kinderlozen en ook van de ouders dat als de overheid de door hen zo gewenste maatregel invoert, zij hun kind eerder dan gepland kunnen krijgen.

Stelling 3: 'Deze voorzieningen geven mij de mogelijkheid nog eens na te denken over toch een kind (meer) dan ik van plan was'
Het percentage 20-44-jarigen dat de beslissing om geen volgend kind te krijgen wil heroverwegen als de overheid de door hen gewenste maatregel zou doorvoeren (16 procent), is niet te verwaarlozen. De neiging van ouders om zich te bedenken hangt samen met het aantal kinderen dat zij al hebben. Mensen met één kind zouden vaker overwegen om toch nog een kind te krijgen dan ouders die al minstens twee kinderen hebben. Ook de kinderlozen lijken minder geneigd om van mening te veranderen.

Stelling 4: 'Deze voorzieningen zouden mij waarschijnlijk doen besluiten toch een kind (meer) te krijgen dan ik van plan was'
Instemmen met de vierde stelling gaat nog een stap verder. *Waarschijnlijk beslissen* tot (nog) een kind heeft ingrijpende gevolgen voor het persoonlijke leven van de mensen. Dit in gedachten houdend, zijn de gevonden percentages hoog, vooral voor de één-kind-gezinnen (25 procent).

Het grootste effect van de introductie van nieuwe of verbeterde gezinsmaatregelen op de gezinsplanning is dus te verwachten voor gezin-

Foto: Wim de Jonge

nen met één kind. Het lijkt erop dat (het gevoelde) gebrek aan voldoende ondersteunende voorzieningen deze ouders ervan weerhoudt het twee-kinderen-gezin, dat nog steeds als het ideaal geldt, te realiseren. Mensen met meer kinderen en zeker de kinderlozen lijken zekerder van hun zaak te zijn en minder gemakkelijk door de overheid te beïnvloeden. Natuurlijk moet bij de interpretatie van deze gegevens wel worden bedacht dat attitudes en intenties geen exacte schatting geven van toekomstig vruchtbaarheidsgedrag. Zeggen dat je *waarschijnlijk zou besluiten* om toch nog een kind te krijgen op voorwaarde dat gewenste beleidsmaatregelen worden ingevoerd is echter tamelijk veelzeggend. Duidelijk is in ieder geval dat heel veel mensen denken dat betere voorzieningen hun gezinsplanning kunnen beïnvloeden.

Potentieel effectieve beleidsmaatregelen

Samenvattend kan worden gesteld dat het potentiële effect van gewenste beleidsmaatregelen op de gezinsplanning groot is. Bij kinderlozen gaat het daarbij in de eerste plaats om voorzieningen die het eenvoudiger maken om een baan en de zorg voor kinderen te combineren (tabel 4). Betere mogelijkheden om in deeltijd te werken zouden het hen gemakkelijker maken om het kindertal te realiseren dat zij in hun hoofd hebben (18 procent), terwijl een betere ouderschapsverlofregeling hen er mogelijk toe zou brengen om eerder te starten met een gezin (14 procent). Als de overheid een inkomensafhankelijke financiële tegemoetkoming voor gezinnen en een betere kinderopvangregeling voor jonge kinderen invoert, zou dit kunnen betekenen dat zij besluiten om een kind meer te krijgen dan gepland (respectievelijk 21 en 27 procent). Voor de ouders ligt het simpel: verhoging van de kinderbijslag is voor hen cruciaal. Een verhoging zou hen ondersteunen bij het realiseren van hun gezinsplannen (39 procent), en mogelijk ertoe kunnen leiden dat zij hun volgende kind eerder krijgen (45 procent) en zelfs zouden heroverwegen (33 procent) of waarschijnlijk besluiten (27 procent) om een kind meer te krijgen dan gepland.

KIEZEN VOOR KINDEREN

SGP

- *Kinderbijslag*: de kinderbijslag wordt verhoogd voor gezinnen met meer dan drie kinderen.
- *Schoolboeken*: schoolboeken worden betaald uit overheidsmiddelen.
- *Gezin*: de SGP wil een minister voor Gezin en Jeugd.
- *Arbeid en zorg*: meer vrouwen aan het werk levert weliswaar meer geld op, maar werkt averechts: het leidt tot meer stress waar gezinnen de dupe van zijn.

SP

- *Kinderopvang*: meer, betere en betaalbare kinderopvang. Gratis kinderopvang en ruimer ouderschapsverlof voor gezinnen op of onder de armoedegrens.
- *Levensloopregeling*: de levensloopregeling moet worden verbeterd. Werknemers moeten gebruik kunnen maken van zowel de levensloopregeling als de spaarloonregeling.
- *Kinderbijslag*: inkomensafhankelijke kinderbijslag, en deze wordt extra verhoogd als tegemoetkoming in de totale kosten van opvoeding en kinderbijslag.
- *Schoolboeken*: gratis schoolboeken.
- *Arbeid en zorg*: In acute situaties hoort het opnemen van zorgverlof niet langer afhankelijk te zijn van de toestemming van de werkgever. Zowel mannen als vrouwen krijgen meer mogelijkheden om zorgtaken en arbeid te combineren. Wettelijk recht op betaald ouderschapsverlof, en meer mogelijkheden voor zorgverlof.

De verkiezingsprogramma's werden door de redactie geraadpleegd op 30 oktober 2006 via www.verkiezingsprogramma.info

Foto: Wim de Jonge

Tot besluit

Vrijwel alle partijprogramma's voor de aanstaande kamerverkiezingen lijken in de komende regeerperiode te willen 'sleutelen' aan verruiming en flexibilisering van kinderopvangvoorzieningen, aan verlaging van de kosten van kinderen (waaronder kinderopvangkosten, kinderbijslag, maar ook bijvoorbeeld gratis schoolboeken) en aan de levensloopregeling. Op deze manier wordt een aantal scherpe kanten van 'de combinatieproblematiek' teniet gedaan en zou er een klimaat kunnen ontstaan waarin meer mensen eenvoudiger en eerder het door hen gewenste kindertal realiseren. Wat dat 'sleutelen' precies zal opleveren, is natuurlijk op dit moment niet bekend. De voorgestelde maatregelen vallen in grote lijnen samen met hetgeen 20-44-jarigen als voorwaarde voor 'een kind erbij' in hun hoofd hebben. Of zij hun uitspraken daadwerkelijk zullen nakomen, valt nog te bezien. Het verleden wijst uit dat het *uiteindelijke* effect van gezinsbeleid op het geboortecijfer bescheiden is. Verder daalt het aantal potentiële moeders: het aantal vrouwen van 25-29 jaar in Nederland zal de komende vijf jaar iets dalen van 495.000 naar 490.000 en de daaropvolgende vijf jaar stijgen van 490.000 naar 522.000. Het aantal vrouwen van 30-34 jaar zal de komende vijf jaar zeer sterk dalen van 562.000 naar 499.000 en de daaropvolgende vijf jaar nauwelijks veranderen. Als hun kindertal door verbetering van het gezinsbeleid tien procent hoger wordt, zou dat voor het absolute aantal levendgeborenen (vergeleken met het huidige aantal) nauwelijks iets uitmaken. Niets doen betekent echter dat het aantal levendgeborenen nog lager zou kunnen uitvallen. Gezinsbeleid zou er dus eerder toe kunnen leiden dat het aantal geboorten minder sterk zal dalen dan zonder nieuw beleid het geval zou zijn, maar een forse stijging lijkt onwaarschijnlijk.

LITERATUUR:

- Esveldt, I., G. Beets, K. Henkens, A.C. Liefbroer en H. Moors (2001), *Meningen en opvattingen van de bevolking over aspecten van het bevolkingsvraagstuk, 1983-2000*. Den Haag: NIDI, NIDI-rapport nr. 62.
- Esveldt, I. en C.M. Fokkema (2006), *Work Package 7: Child-friendly policies*. Wiesbaden: Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung. Rapport nr. 7.

Drs. I. Esveldt en **dr. C.M. Fokkema**, NIDI.

E-mail: esveldt@nidi.nl

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking

colofon

Demos	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur drs. Joop de Beer drs. Gijs Beets dr. Ernst Spaan
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	http://www.nidi.nl/public/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	Nadorp Druk b.v., Poeldijk

Tabel 4. Beleidsmaatregelen die de hoogste prioriteit krijgen van degenen die zeggen dat introductie van dat beleid een potentieel effect heeft op de gezinsplanning, naar ouderschap en kindervens, 20-44 jaar, 2002 (%)

	Kinderwens		Geen kindervens	
	Geen kinderen	Met kinderen	Geen kinderen	Met kinderen
Deze voorzieningen zouden het mij gemakkelijker maken het aantal kinderen te krijgen dat ik eigenlijk van plan was te krijgen	Betere mogelijkheden voor deeltijdwerk (18%)	Verhoging van de kinderbijslag (39%)		
Met deze voorzieningen zou ik mijn eerste/volgende kind eerder kunnen krijgen	Beter ouderschapsverlof voor buitenshuis werkende moeders (14%)	Verhoging van de kinderbijslag (45%)		
Deze voorzieningen geven mij de mogelijkheid nog eens na te denken over toch een kind (meer) dan ik van plan was			Financiële inkomensafhankelijke tegemoetkoming voor gezinnen (21%)	Verhoging van de kinderbijslag (33%)
Deze voorzieningen zouden mij waarschijnlijk doen besluiten toch een kind (meer) te krijgen dan ik van plan was			Betere kinderopvang voor 0-4-jarigen (27%)	Verhoging van de kinderbijslag (27%)

Bron: MOAB 2002.